

ETIESE OORWEGINGS VAN DIE ROL VAN GENL C. R. DE WET IN DIE ANGLO-BOEREOORLOG 1899-1902 TYDENS DIE STELLINGKRYGFASE

Deur Servaas Rossouw

Samevatting

Referaat / notas

DIE GEREGERDIGDE OORLOGBEGINSEL:

Die meeste van die kriteria wat met die geregverdigde oorlogbeginsel geassosieer word, het ontstaan as gevolg van konflik tussen *prima facie* verpligtinge tydens 'n oorlog en die verplaasde *prima facie* verpligtinge wat ons verbied om ander te beseer of te dood.¹

'n Geregverdigde oorlog kan slegs gevoer word as 'n laaste uitweg. Alle nie-geweldadige opsies moet uitgeput wees voor gebruik van geweld geregverdig kan word. 'n Geregverdigde oorlog is slegs geregverdig as dit deur 'n wettige owerheid gevoer word. Selfs al is daar geldige redes, kan aksies wat deur individue of groepe wat nie gesagstrukture op hulle eie is nie, nie as wettig beskou word nie. 'n Geregverdigde oorlog kan slegs gevoer word om kwaad wat aangerig is, reg te stel. Selfverdediging teen 'n gewapende aanval kan as geregverdig beskou word. 'n Oorlog kan slegs geregverdig wees as dit gevoer word wanneer daar 'n redelike kans op sukses is. Dood en lyding wat volg op die voer van 'n hopelose oorlog, is nie moreel regverdigbaar nie.

Die geweld wat in die oorlog gebruik word, moet proporsioneel wees tot die aanvanklike leed wat aangedoen is. State word verbied om meer geweld as wat nodig is te gebruik om die doelwit, naamlik die regstel van die aanvanklike berokkende skade, reg te stel.

Daar moet in die geregverdigde oorlog onderskei word tussen krygers en burgerlikes. Burgerlikes mag nooit 'n teiken in oorlog wees nie. Alle moontlike maatreëls moet getref word om te verseker dat burgerlikes nie gedood word nie. Die dood van burgerlikes is slegs regverdigbaar as hulle onvermydelike slagoffers van 'n aanval op 'n militêre teiken is.²

¹ R.B. Miller (ed.), *War in the twentieth century*, p. 357.

² Principles of the just war, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/poll16/justwar.htm>

ETIES-HISTORIESE ASPEKTE

Die oorlog is in die eerste vyf maande deur 'n konvensionele stellingkryg gekenmerk.³ De Wet is volgens die Kommandowet opgeroep vir krygsdiens. Hy het as gewone burger op kommando gegaan en sy drie seuns met hom saamgeneem.⁴ De Wet het hier, aan die begin van die oorlog, gehoor gee aan 'n wettige oproep tot krygsdiens soos bepaal deur 'n wettige owerheid. Reeds kort na die uitbreek van die oorlog, in Oktober 1899, is De Wet beveel om as waarnemende kommandant van die Heilbronniers op te tree.⁵

Vanuit hierdie perspektief, waar De Wet as leier begin optree het, sal enkele aspekte van sy rol en die etiek daarvan ten opsigte van die vyand, ondergeskiktes en burgerlikes bespreek word.

Vyand:

Reeds kort nadat De Wet as waarnemende kommandant oorgeneem het, het hy krygstaktiek en insig geopenbaar wat belangrik is met verwysing na die beginsels van proporsionaliteit en die geregverdigde voer van oorlog. Hy meld dat hulle nie daarin kon slaag om die vyand wat te Dundee en Elandslaagte was, af te sny nie. Hy kon die rede daarvoor nie vasstel nie aangesien hy, soos hy dit stel, net 'n waarnemende kommandant was wat nie beveel het nie maar net bevele uitgevoer het. Die leser kan De Wet se teleurstelling as 't ware aanvoel as hy opmerk dat as hulle maar 'n bietjie vinniger was, hulle hierdie vlugtendes sou kon voorlê en 'n goeie slag sou kon lewer.⁶

De Wet verwys hier spesifiek na vlugtendes en bedoel met 'n "goeie slag" natuurlik 'n oorwinning vir die Boeremagte. Die vraag kan gevra word of dit aanvaarbaar is om vlugtendes voor te lê en aan te val. Om die saak uit te pluus, is dit nodig om nie net morele waardes nie maar die beginsel van proporsionaliteit van die geregverdigde oorlogbeginsel toe te pas. In die omstandighede moet in ag geneem word dat die Boeremagte 'n bewese agterstand oor die algemeen gehad het met betrekking tot mannekrag en krygsmiddele ten opsigte van die Britse magte. De Wet het dit terdeë besef en wou dat dié geleentheid om die vyand 'n slag toe te dien, gebruik word. Die vraag ontstaan of daar 'n beletsel is op militêre operasies teen vlugtende krygers. In antwoord kan daar eerstens gestel word dat vlug of terugval deel kan uitmaak van 'n militêre operasie en takties van aard kan wees. Tweedens was die terugvallende Britse soldate steeds ten volle bewapen en in staat om hulleself te verdedig. Verder het De Wet in hierdie geval voorsien dat die Britse magte met dié in Ladysmith sou verenig en, dat die Boeremagte dan 'n aanval van hulle te wagte kon wees.⁷

³ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 13.

⁴ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 22.

⁵ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 25.

⁶ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 25.

⁷ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 25.

Proporsionaliteit in die voer van oorlog is hier ter sprake en dit sou beter gewees het om 'n kleiner mag aan te val en te verhoed dat hulle verenig met 'n ander om sodoende 'n latere groter slag met groter lewensverlies moontlik te kon vermy.

Wat De Wet voorsien het, het inderdaad gebeur. Dat die Boere toe met 'n oormag te doen gehad het, is 'n gegewe. Hulle het een kanon tot hulle beskikking gehad teen drie batterye van die vyand.⁸ Die Britse troepe was ook in digte massas byeengebondel.⁹ Dit will voorkom of De Wet, in vergelyking met sy latere rol in die oorlog, hier nie 'n leidende rol gespeel het nie. Die rede is waarskynlik, soos reeds gemeld, die feit dat hy op dié tydstip waarnemende kommandant was en slegs bevele uitgevoer het.

Met die geveg by Nicholsonsnek op 30 Oktober 1899 kom enkele morele punte ter sprake. Hier beskryf De Wet ook vir die eerste maal dat hy bevel gegee het vir sekere aksies. In 'n skermutseling is gemerk dat 'n paar vlae (waarskynlik wit vlae) in die vyand se linkervleuel opgesteek is en die skietery vandaar het afgeneem. In ooreenstemming met die beginsel van geregverdigde voer van oorlog, het De Wet opdrag gegee om vuur te staak en hulle het na die vyand begin beweeg. Die vyand het hierna weer op hulle losgebrand en hulle het toe feller as voorheen teruggeskiet waarna daar toe oral wit vlaggies deur die vyand opgesteek is. De Wet openbaar begrip vir die vyand se optrede deurdat hy aanvaar dat die oostelike vleuel van die vyand nie bewus was van wat in die westelike vleuel aangaan nie.¹⁰

Na die geveg kom die beginsel van proporsionaliteit ter sprake. Daar is gevind dat die artilleriestukke wat gebuit is, onklaar was en dus nie teen die Boere aangewend is nie. De Wet meld self dat dit tot die Boere se voordeel was en dat die vyand, wat dit betref, op gelyke voet met hulle gestaan het, want hulle was ook met niks anders as gewere gewapen nie. In dieselfde asem meld hy egter dat die Britte die voordeel gehad het om hulle in stellings te bevind en dat hulle getallegewys vyf keer soveel as die Boere getel het.¹¹

Die morele aspek van behandeling van krygsgevangenes en medelye met die vyand kom ook na die geveg by Nicholsonsnek ter sprake. De Wet meld dat hy die lyding van die gewondes baie ter harte geneem het. Hy het sy burgers beveel om hulle na skaduwee te bring. Verder moes hulle vir hulle water uit die kannetjies van die ander krygsgevangenes gee. Hy sou ook toelaat dat hulle eie dokters na hulle omsien. Verder het hy 'n boodskap aan sir George White, die Britse bevelvoerder in Natal,

⁸ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 26.

⁹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*, I, p. 243.

¹⁰ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 32.

¹¹ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 33.

gestuur om 'n ambulans beskikbaar te stel om die gewondes te kom haal en die dooies te begrawe.¹²

De Wet se respek vir die vyand word ook weerspieël in sy verwysing na die vernieling van die Boere-vestingkanon wat op Gun Hill gestaan het. Hierdie kanon het dit vir die Britte besonder lastig gemaak. Maj D. Henderson, adjunk-assistant adjudant-generaal vir inligting op White se staf, het van laasgenoemde vergunning gevra om hierdie kanon met vyftig man te gaan verniel. White het op 7 Desember 1899, op aandrang van genl A. Hunter, toegestem dat Hunter so 'n ekspedisie onderneem.¹³ Hierdie operasie het suksesvol vir die Britte afgeloop. Na afloop van hierdie gebeure meld De Wet dat aan hulle dapperes en hulle aanvoerders alle lof toegeswaai moet word.¹⁴

De Wet het ook agting gehad vir wat hy noem die Britte se krygslis. Die hele situasie aan die wesfront en Magersfontein was vir De Wet 'n irritasie. Hy het voorsien dat dit die vyand pas dat hulle daar ingegrawe lê terwyl die vyand beplan om met 'n groot mag om hulle te beweeg. De Wet (en ook sy kollega van Transvaal genl J.H. de la Rey) se versoeke om pro-aktief op te tree en meer manskappe te bekom, is deur genl P.A. Cronjé, bevelvoerder van die Boeremagte in die gebied, afgewys. Hierdeur wou De Wet optree voor die Britse krygsplan ten volle ontvou is, met ander woorde voor hulle 'n werklike oormag gehad het. Wat De Wet voorsien het, het begin gebeur toe 'n groot mag van berede troepe uit die Britse kampe by Modderrivier na Koedoesberg getrek het. De Wet is deur Cronjé beveel om die Britse opmars met slegs 350 man te stuit. Dit skyn heeltemal buite verhouding te wees teenoor die oënskynlike vyandelike oormag. De Wet is self deeglik bewus van hierdie wanverhouding deurdat hy besef dat hy met slegs 350 man nie nader aan die sterk vyandelike stellings durf gaan nie. Onder hierdie omstandighede het hy versterkings van Cronjé aangevra, maar hy meld dat slegs 'n klein getal manskappe en twee kanonne by hulle opgedaag het.¹⁵ Hierdie situasie van wanverhouding het voortgeduur en De Wet beskryf later dat hy hom in 'n situasie bevind het waar hy net 36 man tot sy beskikking gehad het, omdat die res van sy manskappe in posisies nader aan die vyand opgestel was. Hy beskryf hoe hy en hierdie paar burgers nie 'n ander keuse gehad het in die situasie waarin hulle hulle bevind het as om op die vyand af te storm nie. Daar is 'n geweldige geweervuur op hulle neergebring. Hulle het ongeveer 'n kwartier teruggevuur op die vyand totdat, en dit is duidelik dat dit vir hulle 'n uitkoms was, die son ondergegaan het. Hierdie sonsondergang teken de Wet met 'n uitroep aan!¹⁶

Die situasie van wanproporsie bly De Wet by en hy skat die vyand se sterkte kort voor die gebeure by Paardeberg op tussen veertig- en vyftigduisend man. Op grond

¹² M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 33.

¹³ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902*, II, p. 438.

¹⁴ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 38.

¹⁵ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 47.

¹⁶ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 48.

hiervan het hy Cronjé raad gegee om met sy laer pad te gee. Cronjé se houding was onverbidlik en hy het laat weet dat hulle “die goed moet doodskiet en die ander moet vang”. Uit ‘n moderne oogpunt word hierdie houding gesien as domastrandheid,¹⁷ maar getrou aan die militêre etiek beskou De Wet dit nie so nie. Hy teken aan dat hy die grootste respek vir Cronjé het en dat Cronjé ‘n held was wat nie geweet het wat dit was om sy vyand te vrees nie.

In ‘n poging om die situasie van wanverhouding wat getallesterktes betref op ‘n ander wyse aan te spreek, was De Wet vasbeslote om ‘n voorrade-konvooi van die vyand af te neem. Hy het geweet dit sou sake vir lord Roberts, Britse opperbevelvoerder, erg bemoeilik as hy die konvooi afneem. Hy beskryf ‘n geveg en meld dat hy taamlik tevrede met die buit was. Enkele Britse soldate is ook krygsgevangene geneem.¹⁸

Tydens die tog na Paardeberg teken de Wet ‘n insident aan waar hulle verkenners ‘n geïsoleerde vyftig- of sestigtal Engelse troepe gewaar het. Nou was die getalleverhouding, in hierdie bepaalde situasie, relatief omgekeer. De Wet se optrede is belangwekkend, en weerspieël die beginsel van die toepaslike gebruik van mag in geregverdigde oorlogvoering. In plaas daarvan om hulle aan te val met sy relatiewe oormag, gee hy hulle kans om oor te gee. Hy maak dit wel duidelik dat hy geweld sou gebruik as hulle nie oorgee nie en hy maak seker dat die Britse rapportryer die kanon sien wat hy tot sy beskikking het. Hierdie groep Britse troepe is toe gevange geneem.¹⁹ Hier bewys De Wet sy vermoë om die regte mate van geweld (in dié geval slegs verbale geweld) onder die regte omstandighede te gebruik wat ‘n basiese beginsel is van geregverdigde oorlogvoering.

Met die vaskeer van Cronjé se laer by Paardeberg deur Roberts se magte het De Wet besef dat hier ‘n potensiële ramp dreig. Die wanverhouding beginsel word hier duidelik geïllustreer en De Wet verwys met ontsteltenis na Cronjé se omsingelde laer. In De Wet se woorde was hy en sy burgers ‘n handjievool teenoor ‘n vreeslike oormag.²⁰

Ten einde iets aan hierdie ongebalanseerde situasie te doen, het De Wet besluit om die Britte onmiddellik aan te val. Hy maak ook melding van die geweldige artillerie bombardement op Cronjé se laer. Daarteenoor noem hy die feit dat hy slegs ‘n Maxim-Nordenfeldt en ‘n Krupp tot sy beskikking gehad het. Boonop het hulle probleme gehad om die artilleriestukke op te stel, aangesien die omgewing baie klipperig was. Daar moes dus eers ‘n pad gemaak word en De Wet het terselfdertyd gedink daar moet kanonforte gebou word om hulle twee stukke so goed as moontlike te verskans teen die oormag Britse artillerie, aangesien hy voorsien het dat hulle swaar deur die Britte gebombardeer sal word. Om die wanverhouding in artilleriebewapening verder te

¹⁷ L. Scholtz, *Waarom die Boere die oorlog verloor het*, p. 61.

¹⁸ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 51.

¹⁹ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.53.

²⁰ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 57.

aksentueer, het die Boere ook 'n tekort aan ammunisie gehad en kon dus nie na willekeur vuur nie.²¹ Daar is egter wel daarin geslaag om 'n ontsnappingsroete vir Cronjé en sy burgers te bewerkstellig. Dit sou egter beteken dat Cronjé sy laer moes agterlaat en hy het dit nie gedoen nie. Dit was vir De Wet 'n teleurstelling.²²

De Wet het besef dat die verlies van Cronjé en sy manskappe vir die Boeremagte 'n nekslag sou wees.²³ Dit sou die wanverhouding in mannekrag wat reeds bestaan het net verder tot nadeel van die Republikeinse magte swaai. Hy het dus 'n plan bedink om Cronjé en sy burgers te ontset. Die plan het hy deur middel van die verkenner, Danie Theron, aan Cronjé meegedeel. Cronjé en sy burgers moes die laer agterlaat en vegtend na 'n afgespreekte punt beweeg waar De Wet en sy burgers hulle sou ontmoet en voorkom dat die Britte hulle agtervolg. Tot De Wet se uiterste teleurstelling het Cronjé nie op die afgespreekte tyd en plek opgedaag nie. De Wet meld dat Cronjé op dieselfde dag oorgegee het. Hy skryf in sy herinneringskrif dat hy bitter teleurgesteld was oor dié gebeurtenis asook sy eie vergeefse poging.²⁴

Hoewel die verlies van die groot aantal burgers onder Cronjé 'n geweldige slag vir die Republikeinse magte was wat mannekrag betref, moet die sielkundige uitwerking daarvan ook deeglik na waarde geag word. Die psigiese uitwerking hiervan was oorweldigend. In De Wet se eie woorde word dit uitgedruk dat as 'n man soos Cronjé, wat die hoogste geroem is, gevange geneem word, hoe sou die gewone burger nog die moed hê om te volhard?²⁵

Ondergeskiktes:

Hier word spesifiek gekyk na die bevelvoerder se optrede teenoor sy ondergeskiktes en hoe hy hulle belange op die hart dra.

In aansluiting met die voorgenoemde, is dit noodsaaklik dat daar in die toepassing van die geregverdigde oorlogbeginsel, met spesifieke verwysing na die geregverdigde wyse van die voer van oorlog, na die belange en behoeftes van ondergeskiktes omgesien word. Wanneer hierdie belange verwaarloos word, kan daar kwalik meer gepraat word van geregverdigde oorlogvoering.

Reeds na die geveg te Modderspruit in Oktober 1899 meld De Wet dat hulle eie verliese hulle baie ter harte gegaan het maar dat geen burger of offisier neerslagtig geraak het nie.²⁶

²¹ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 58.

²² M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 60.

²³ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 63.

²⁴ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 64.

²⁵ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 64.

²⁶ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 26.

Verder het De Wet dit goedgekeur dat hulle na hierdie geveg nie toegelaat is om die Britse mag agterna te jaag nie. Die rede was dat hulle mag te swak was.²⁷ So 'n operasie sou dus nie die gewenste uitwerking gehad het nie en sou onnodige verlies aan lewens van burgers teweeg gebring het.

Die agting wat De Wet vir sy eie burgers se behoeftes gehad het, blyk reeds na die slag van Nicholsonsnek aan die Natalse front op 30 Oktober 1899. Hoewel daar ontevredenheid te bespeur is waar hy van nalatigheid van kmdt Coen Nel van Kroonstad praat, en ook verwys na burgers wat nie eintlik wil veg nie maar tydens 'n geveg die eerste en beste skuiling opsoek, is daar tog deernis in die wyse waarop hy hierna die terugkeer na die laer beskryf. Die manskappe het daardie dag niks te ete gehad nie. De Wet skryf dat 'n mens kan dink watter genot dit vir hulle was om die bontspanne op die spit te braai. Saam met 'n stormjaer of drie en 'n beker koffie het hulle weer tot hulle vorige staat herstel. Hulle is daardie nag van brandwag en gewone nagdiens verskoon en het na die vermoëienis van die dag hul slaaprus terdeë geniet.²⁸

Die beleëring van Ladysmith was vir De Wet onbevredigend. Daar kon, volgens hom, niks uitgerig word nie behalwe om mekaar met grofgeskut te bestook. Stormenderwys kon hulle ook nie optree nie, want as hulle hulle posisies sou verlaat om vorentoe te beweeg, sou hulle heeltemal aan die vyandelike artillerie blootgestel wees.²⁹ Hier blyk die konservering van die lewens van die manskappe die deurslag te gee. De Wet meld ook telkens, soos hier, hulle verliese asook sommige name. Hier noem hy spesifiek vir veldkornet Marthinus Els van Heilbron, wat hy ongetwyfeld geken het, wat gewond is.³⁰

Daar kan afgelei word dat dit werklik vir De Wet geraak het, en dat hy die burgers as mense en elk as 'n individu gerespekteer het, veral as 'n mens in ag neem dat hy hierdie gebeure eers heelwat later, na die oorlog geboekstaaf het.

Kritiek vir sy volksgenote en ondergeskiktes is ook nie gespaar nie. Met die beskadiging van die Transvaalse Long Tom wat op Gun Hill³¹ gestaan het, kritiseer De Wet sy eie mense se tekortkominge. 'n Britse patrollie het die stelling in die nag bekruipt en die Boere verras. Hulle was reeds naby die kruin toe 'n Boere-brandwag hulle gewaar. Sy makkers was klaarblyklik aan die slaap maar het, nadat hulle ontwaak het, wild en wakker teen die helling begin afskiet.

²⁷ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 27.

²⁸ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 34.

²⁹ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 38.

³⁰ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 38.

³¹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*, II, 438.

'n Paar Britte het wel die vuur beantwoord maar hulle is deur hulle offisiere gestop. Die oorblufte Boere is verder verskrik deur die Britse bevel om bajonette te bevestig. Die troepe wat geen bajonette gedra het nie, het liggies met die geweerkolwe teen klippe gestamp om die indruk te skep dat hulle bajonette bevestig. Dit het die Boere wat nog op die kruin was met soveel skrik vervul dat hulle sonder verdere weerstand gevlug het.³² Die Britte kon nou ongehinderd die kanon verniel. Volgens De Wet sou die stormparty egter kaal daarvan afgekóm het as die Boere op hulle hoede was. Hulle was egter nie en die voorval het hulle 'n les geleer om meer waaksaam te wees. De Wet sien ook die positiewe in hierdie verlies daarin dat die Transvaalse offisiere nou strenger opgetree het en dat die gebeure 'n goeie uitwerking op die kommando's sowel as die artilleriste gehad het.³³

Dit is duidelik dat De Wet eerder self 'n ondergeskikte wou wees as om ondergeskiktes onder hom te hê. Nadat hy 'n telegram van president M. T. Steyn van die Oranje-Vrystaat ontvang het, wat hom gevra het om as veggeneraal na die westelike grens te gaan, het hy die president getelegrafeer met die versoek om tyd gegun te word om die saak te oordink aangesien dit sy wens was om slegs as gewone burger sy plig in die oorlog te doen. Hy het daarna 'n telegram terug ontvang van A. Fischer, lid van die Uitvoerende Raad, wat daarop aangedring het dat hy die aanstelling aanvaar. De Wet meld dat hy hom hoog geag het.³⁴ Hoewel De Wet bedruk gevoel het, want dit blyk dat hy 'n besondere affiniteit vir die Heilbronkommando gehad het, het hy nie dat sy gevoel hom oorweldig nie en hy het besluit om na die wesfront te vertrek.³⁵

In bogenoemde word die beginsel van wettige gesag geïllustreer. De Wet aanvaar, hoewel hy tog 'n teenversoek rig, die wettige gesag van sy regering en voer die opdrag van sy regering uit. Sy affiniteit vir die Heilbronse kommando blyk uit die feit dat hy hulle voor sy vertrek toegespreek het oor die genoeglike tyd wat hy onder hulle geniet het. Verder het hy ook toestemming van kmdt Lucas Steenkamp gekry om veertien man van die kommando, wat sy kamerade was, met hom saam te neem.³⁶

De Wet het eers nadat die slag van Magersfontein plaasgevind het op die wesfront aangekom. Daar was nou, volgens hom, nie veel daar te doen nie. Hy meld nogtans dat dit wat hom wel te doen gestaan het, uitputtend was. Hy het naamlik die Vrystaatse burgers georganiseer en het ook Transvalers onder sy bevel gehad. Hy moes daaglik sowat 24 kilometer te perd aflê om die linies te besoek. Dit het hy uitputtend en waarskynlik ook frustrerend gevind. Daar is ongeduld in sy skryfstyl te bespeur as hy

³² J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*, II, pp. 439-440.

³³ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 38.

³⁴ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 41.

³⁵ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 41.

³⁶ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 41.

uitwei oor die verskillende klagtes van die offisiere. Sommige van hierdie klagtes was so nietig dat dit volgens hom nie eers die moeite werd was om te vermeld nie.³⁷

Proporsionaliteit kom weer ter sprake in die aanloop tot die gebeure te Paardeberg. De Wet meld dat die Britse krygslis naamlik omsingeling wat hy voorsien het, 'n aanvang geneem het toe 'n sterk mag berede troepe uit die Britse kampe by Modderrivier na Koedoesberg getrek het. Cronjé het De Wet bevel gegee om met 350 man die Engelse in hul gang te stuit. De Wet kon voorsien dat dit geen maklike taak sou wees nie en het 500 man en twee kanonne versoek.³⁸ Hierdeur het hy gehoop om 'n meer ewewigtige situasie te bewerkstellig wat noodwendig groter veiligheid vir sy ondergeskiktes sou meebring. Dit is hom egter geweier.

Op 4 Februarie 1900 het De Wet berig ontvang van 'n Britse mag op Koedoesberg. Hy het onmiddellik handelend opgetree en op 5 Februarie die voet van Koedoesberg bereik.³⁹ Met die daaropvolgende geveg kon De Wet se burgers nie nader as ongeveer 650 meter op die kruin van die berg aan die vyand vorder nie vanweë die geweldige geweervuur. Hulle het dus gebly waar hulle was totdat dit donker was en toe in die grootste stilte na hulle perde wat hulle onder aan die berg gelaat het, teruggekeer.⁴⁰ Deur hierdie optrede is lewens van sy ondergeskiktes ongetwyfeld gespaar.

De Wet het nietemin verwag dat sy opdragte uitgevoer moet word. Hy het kmdt D.S. Lubbe met honderd man gestuur om genl Cronjé te gaan help toe hy al vegtende in die rigting van Paardeberg geretireer het. De Wet stel dit duidelik dat hy ontevrede was dat Lubbe na hom teruggekeer het. Hierna handhaaf De Wet hom onder ander offisiere deur delegering van sekere pligte en ander wat hy op homself neem. Hy het besluit om self na Paardeberg op te ruk en was op die punt om dit te doen toe hy berig van pres Steyn ontvang dat hy vir Philip Botha, wat as assistent-veggeneraal aangestel is, met honderd en vyftig man as versterking op 'n plaas naby Koffiefontein sou aantref. Op pad daarheen het hy kmdt F. P. Jacobsz van Fauresmith, en kmdt J A M Hertzog, (broer van regter J. B. M. Hertzog) van Philippolis, teëgekome. Hulle het berig dat Britse troepe van Belmontstasie in aantog was. De Wet het hulle laat teruggaan in die rigting van die troepe wat van Belmont af opgetrek het. De Wet het self na Philip Botha gegaan. Hy het hom opdrag gegee om hom gereed te maak. Daarna het hulle saam met honderd en vyftig man elk vertrek om aan Cronjé hulp te gaan aanbied.⁴¹

Uit die pasvoorafgaande kan gesien word dat De Wet ook ondergeskikte offisiere kon organiseer en wettige, sinvolle opdragte kon aanwend in sy strydstrategie. Vantevore

³⁷ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, pp. 42-43.

³⁸ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.47.

³⁹ J.H. Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*, IV, pp.131-132.

⁴⁰ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.47.

⁴¹ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.53.

is ook gesien dat De Wet daarna streef om ewewigtigheid tussen hom en die vyand so ver as moontlik te handhaaf. Daarom het hy gereed by genl Cronjé om versterkings aangeklop. Tog stuur hy in dié geval vir Hertzog en Jacobsz weg van hom af en neem slegs Botha en sy honderd en vyftig man met hom saam wanneer hy Cronje wil gaan help.

Bogenoemde is ook 'n voorbeeld van die wettige gesagstruktuur wat 'n vereiste vir die geregverdigde oorlog is. Die bevel wat De Wet hier gee, is ook sinvol en geregverdig en dus wettig.

Met die aanloop tot die gebeure te Paardeberg verwys De Wet weer na terugslae in sy eie geledere met verwysing na gewondes en gesneuweldes. Op die plaas Stinkfontein het De Wet en Philip Botha, hoewel hulle goeie posisies gehad het, twee man verloor en verskeie van hulle perde is gekwes en gedood. Na twee en 'n halwe dae moes hulle hulle posisies afgee. Met die verlaat van hulle stellings is drie man gedood, sewe gewond en veertien gevange geneem.⁴²

Een van De Wet se bevels wat spesiale vermelding verdien, is dié aan Danie Theron, kaptein van die rapportryers. Die vraag kan ontstaan of dit 'n billike verwagting was om 'n individu tussen die linies van 'n oormag deur te stuur na die vasgekeerde Cronjé om 'n boodskap oor te dra en terug te keer met 'n antwoord. De Wet meld wel dat hy hom gevra het of hy dit sal doen en nie beveel het nie. 'n Mens kan wel vermoed dat Theron, as De Wet se ondergeskikte, dit wel as 'n bevel sou interpreteer. Hoe dit ook al sy, Theron het onderneem om dit te doen. As die moontlike voordeel van dié operasie van Theron in ag geneem word, naamlik dat Cronjé en sy burgers deur De Wet se plan ontset kon word, kan die bevel of versoek van De Wet kwalik as onbillik beskou word. Met inagneming van Theron se persoonlike eienskappe en vermoëns, het De Wet waarskynlik besef dat Theron 'n redelike kans staan om die operasie suksesvol deur te voer. Volgens De Wet was Theron se bevestigende antwoord, wat hy fier en duidelik gegee het, dié wat 'n mens van 'n held soos Theron kon verwag. De Wet verwys na die alombekende en onvergeetlike kaptein van die rapportryers.⁴³

Na die oorgawe van Cronjé op 27 Februarie 1900 het De Wet sy burgers op 7 Maart by Poplar Grove probeer konsentreer. Hy beskryf egter 'n vlug soos wat hy nog nooit gesien het nie en wat ook nooit weer later in die oorlog plaasgevind het nie. Ten spyte van alles wat hy en sy offisiere probeer het, kon hulle nie die burgers daarvan weerhou om te vlug nie. Dit wil dus voorkom asof hier 'n totale ongeorganiseerdheid was en ten spyte van gevestigde militêre strukture kon die Boere-bevel nie orde handhaaf nie. Wettige bevels sou dus noodwendig hier verontagsaam wees, maar De Wet het besef dat onder hierdie bepaalde omstandighede, daar niks daaraan gedoen kan word nie.

⁴² M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.58.

⁴³ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.63.

Te veel terugslae het gevolg op die oorgawe van Cronjé wat De Wet as die ernstigste beskou het.⁴⁴

Met De Wet se poging tot verdediging van Bloemfontein het hy sy burgers besig gehou met die oprigting van skanse ongeveer sewe tot tien kilometer buite die stad aan die suide en die weste. De Wet wou Bloemfontein tot elke prys beskerm en het gemeen dat as die stad dan ingeneem moes word, dit oor hulle dooie liggame moes wees. Hy het laat in die aand van stelling tot stelling gegaan en die offisiere en burgers toegesprek. Hy het hulle aangemoedig en gevra dat hulle hulle dapper moet gedra en hulle hoofstad tot elke prys moet verdedig. Groot was sy teleurstelling toe hy agterkom dat kmdt J. D. Weilbach sy stellings reeds vroeëand verlaat het en dat dit toe reeds deur die Britte beset was. Die volgende dag is ook die een stelling na die ander prysgegee. Wanneer die burgers van die een stelling gesien het dat dié in 'n ander stelling dit verlaat het, het hulle dit ook gedoen. Weereens kon De Wet of sy offisiere niks daaraan doen nie. Bloemfontein is op 13 Maart 1900 ingeneem deur die magte van lord F.S. Roberts, Britse opperbevelhebber, byna sonder dat daar 'n skoot geskiet is.⁴⁵

De Wet se besorgdheid as bevelvoerder kan in dié geval goed verstaan word. In enige staat is die hoofstad die setel van mag en noodwendig die simbool van die volk se onafhanklikheid. In die lig hiervan, is dit in 'n oorlogssituasie noodsaaklik dat die hoofstad uit die hande van die vyand gehou moet word ten einde 'n stryd suksesvol te voer. Die beskerming van die hoofstad was dus 'n heeltemal geregverdigde doelwit in hierdie stadium van die oorlog en De Wet se oortuiging om dit ten alle koste deur te voer, heeltemal geregverdig.

Die optrede van De Wet teenoor sy ondergeskiktes na die val van Bloemfontein is van besondere betekenis. Hy het besluit om die burgers vir 'n wyle huis toe te stuur. Hieroor was hy baie ongewild by genl P. J. Joubert van die Zuid Afrikaansche Republiek, wat toe in die Vrystaat was om te sien wat gedoen kon word om Roberts in sy opmars te stuit. De Wet het besef dat die burgers uitgeput was en dat hulle op die tydstip as 't ware nutteloos as krygers was. Hy het daarom aan Joubert gemeld dat 'n mens nie 'n haas met onwillige honde kan vang nie. De Wet het besef dat almal waarskynlik nie weer sou terugkeer nie maar hy wou liever met slegs tien gewilliges as honderd onwilliges weer tot die stryd toetree.⁴⁶

Dit mag miskien vreemd klink dat 'n bevelvoerder onder sulke omstandighede aan sy ondergeskiktes verlof gee. Hierdie besluit was egter nie ondeurdrag nie. De Wet het besef dat Roberts ook eers sou hergroepeer. Verder wou De Wet die stryd met mag

⁴⁴ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.68.

⁴⁵ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.71.

⁴⁶ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.75.

voortsit. In die lig van die omstandighede was hierdie besluit geregverdig. Hy het ook gemeen dat dié wat sou terugkeer, met nuwe moed sou veg.⁴⁷

Burgerlikes:

Tydens die stellingkrygfase het vrouens en kinders hulle nog dikwels in die laers van die Boere bevind. De Wet was ongemaklik hiermee. Hy het wel sy drie seuns met hom saamgeneem maar hulle was dienspligtig. Nie net het De Wet geglo dat die slagveld net vir krygers bedoel is nie maar die teenwoordigheid van vrouens en kinders en die ekstra rytuie wat vir hulle nodig was kon militêre operasies laat misluk.

Die teenwoordigheid van vrouens in die laer by Magersfontein het De Wet gehinder. Hy het met die regering daarvoor in korrespondensie getree en versoek dat dit verbied moet word dat vrouens hulle in die kommando's bevind. Dit het egter nie gehelp nie. Die uitvoerende raad van die ZAR het reeds op 4 Oktober 1899 bepaal dat geen vroue in die laers toegelaat moet word nie behalwe by hospitale op behoorlike afstand van die laers. Offisiere is egter oogluikend toegelaat om hulle eggenotes in die laers te ontvang. Dit het aan 'n minderheid gewone burgers die voorbeeld gestel om dieselfde te doen.⁴⁸ De Wet meld dat hy dit wat uiteindelik met Cronjé gebeur het, voorsien het. Later sou hulle sien hoe duur die teenwoordigheid van vrouens in die laer die Republieke te staan gekom het.⁴⁹ J. H. Breytenbach verwerp die algemene opvatting dat Cronjé groot getalle vrouens en kinders toegelaat het om vir hulle mans in sy laer aan die Modderivier te kom kuier as gevolg waarvan haas elke getroude man in Cronjé se laer van sy vrou en kinders vergesel was, en dat die aanwesigheid van hierdie vrouens en kinders een van die belangrikste oorsake van Cronjé se oorgawe op 27 Februarie 1900 was. Slegs 'n gedeelte van die vrouens en kinders wat in Cronjé se laer agtergebly het nadat sy terugtog teen begin Februarie 1900 begin het, was kuiergaste. Die res het bestaan uit families van Kaapse rebelle wat van hulle plase af padgegee het uit vrees vir die vyand, of uit families wie se huise en lewensmiddele in die Kaapkolonie sowel as in die Vrystaat deur die vyand verwoes is, sodat hulle na Cronjé se laer gevlug het. Breytenbach meen ook dat die veronderstelling dat die vrouens en kinders Cronjé gestrem het of vir sy oorgawe verantwoordelik was, onbillik is. Hulle het vrouens nie teruggedeins vir die ontberings in die veld nie.⁵⁰

Met die trek van Magersfontein het De Wet agtergekom dat 'n oorweldigende Britse mag in aantog was. Hy het deur kapt Gideon Scheepers vir Cronjé laat weet dat die Britte by Blaauwbank in die rigting van Paardebergdrif gedraai het en dat hy Cronjé aanraai om met sy laers met alle mag pad te gee. Hy het dit nodig geag om Cronjé

⁴⁷ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 75.

⁴⁸ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 323.

⁴⁹ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 43.

⁵⁰ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, p. 325.

hierdie raad te gee, ook vanweë die vrouens en kinders wat hulle in die laer bevind het aangesien dit volgens De Wet tot 'n ramp kon lei.⁵¹

Hy meld ook die teenwoordigheid van Vrystaatse laers wat in afsonderlike afdelings te Paardeberg gestaan het. In hierdie laers was 'n tipe burger wat 'n mens nie in die posisies kon gebruik nie. Hulle is later "waterdraers" en na die Engels "non-combatants" genoem.⁵² Omdat hierdie burger oënskynlik nie vir De Wet van nut was nie, het hy hulle na 'n ander plaas 'n ent daarvandaan laat vertrek. Hulle is egter deur die vyand oorval. De Wet het hier, in teenstelling met die lot van Cronjé se laer, nie 'n poging tot redding geloods nie. Die rede hiervoor is waarskynlik militêr-strategies van aard. Dit sou nie die moeite werd wees om mense wat nie militêr aangewend kan word nie te bevry ten koste van die lewens van aktiewe kommandoede.

De Wet se houding teenoor nie-vegtendes op die slagveld kom weer na vore waar hy Cronjé probeer ontset. De Wet wou hê dat Cronjé en sy burgers moes ontsnap terwyl hulle die laer agterlaat. Na die eerste poging meld De Wet dat Cronjé se verlies minder sou gewees het as wat dit was deurdat hy vasgeklou het aan die ongelukkige laer.⁵³ Met De Wet se latere poging om Cronjé te ontset, het hy weer daarop aangedring dat hy en sy burgers hulle pad moet oopveg, maar die laer moes agterlaat.⁵⁴ De Wet erken wel dat Cronjé 'n plig teenoor sy laer gehad het maar voel dat hy dit as krygsman vir die heil van sy volk moes opgeoffer het.⁵⁵

Dit wil dus voorkom dat De Wet op die slagveld 'n militaris was en dat al wat op die slagveld behoort te geld, die behoud van die eie krygsmag en die bevegting van die vyand moet wees. Daarom het hy daarop aangedring dat die laer agtergelaat moes word en net die burgers moes ontsnap. Hierdie manskappe sou dan beskikbaar wees vir verdere krygsdiens. De Wet was waarskynlik nie bekommerd oor die lot van die vrouens en kinders nie, aangesien hy op hierdie stadium dalk gemeen het dat hulle, as burgerlikes, nie leed deur die vyand aangedoen sou word nie.

'n Simplistiese siening is dat oorlog onaanvaarbaar is en dat daar niks eties daaraan is nie. Dit is egter 'n integrale deel van die menslike bestaan. Etiese reëls word onder sekere omstandighede, soos oorlog, aangepas. Die afleiding mag moontlik gemaak word dat De Wet 'n geregverdigde oorlog bo 'n wankelende vrede gestel het.

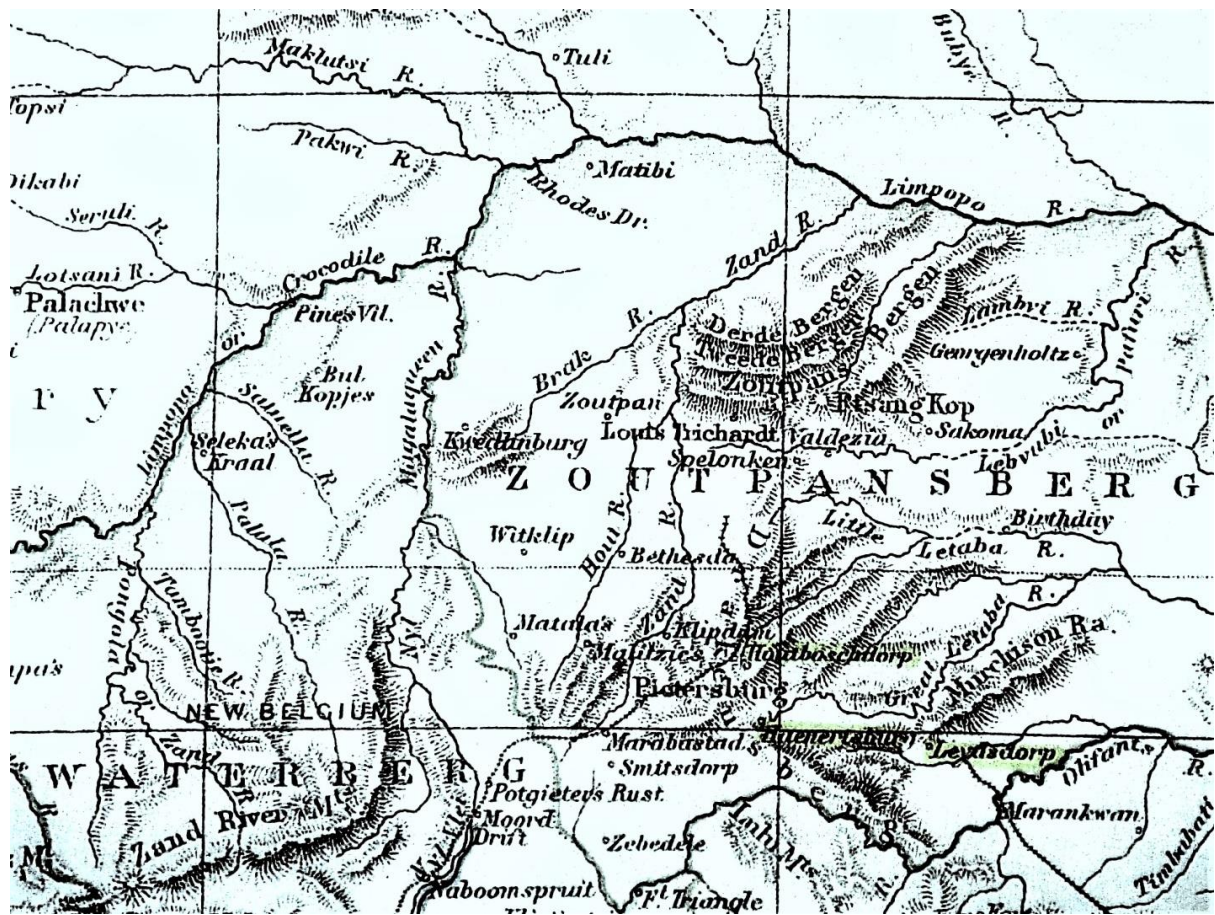
⁵¹ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, pp. 49-50.

⁵² M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.50.

⁵³ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.58.

⁵⁴ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p.63.

⁵⁵ M.C.E. van Schoor (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, p. 58.

Breytenbach, J.H., *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid- Afrika, 1899-1902*, deel II, Pretoria, 1978.

Miller, R.B., *War in the twentieth century*, Louisville, 1992.

Pretorius, F., *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899- 1902*, Kaapstad, 1999.

Scholtz, L., *Waarom die Boere die oorlog verloor het*, Pretoria, 1999.

Van Schoor, M.C.E. (red.), *Die stryd tussen Boer en Brit*, Bloemfontein, 1999.

Principles of the just war, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/pol116/justwar/htm>